

Jogszokásgyűjtés és jogszociológia. Tagányi Károly jogszokásgyűjtő programjának nemzetközi előzményeiről

BOGNÁR SZABINA

(néprajzkutató, jogász, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK NTI, adjunktus PTE KPVK)

Collection of Legal Customs and Legal Sociology. On the International Antecedents of Károly Tagányi's Legal Customs' Collection Program

Tagányi's legal customs' collection program is a dense historical overview of international research. The question is rightly raised, what became the fate and afterlife of the research listed in Tagányi's program. At the same time as the first collections of European legal customs, Eugen Ehrlich formulated the concept of living law, with which he founded the science of Legal Sociology. The relationship between Legal Sociology and the legal customs' collections is still determined by the priority debate that developed around the work of Ehrlich and Bogišić. Based on this discussion, the present study shows the present-day evaluation of the legal customs' collections described by Tagányi.

Keywords: sociology of law, collection of legal customs, codification, historical legal school, history of international research

Bevezetés: egy elsőbbségi vita margójára

A jogszociológia atyjának tekintett „oszták jogtudós”,¹ Eugen Erlich² (1862–1922) 1913-ban megjelent *Grundlegung der Soziologie des Recht* (A jogszociológia megalapozása) című híres munkájának vége felé elődeiről ír: „Savigny tanítványáról, a horvát Bogišić-ről és Savigny műveinek másik ismerőjéről, a spanyol Costáról”.³ Erlich

* A tanulmány az NKFIH FK 19 132220 *Tagányi Károly (1858–1924) jogszokásgyűjtő programja és hagyatékának tudománytörténeti jelentősége* című pályázat támogatásával készült.

¹ Ehrlich munkásságáról lásd: Badó 2005: 137–150; Takács 2017.

² Eugen Ehrlich a történeti jogi iskola hagyományaihoz kapcsolódva kétféle jogi normát különböztet meg: a döntésre szolgáló normákat, amelyeket az állami szervek, különösképpen a bíróságok alkalmaznak a jogviták eldöntése során, és az élet olyan tényeiből, kötelekeiből kifejlődött szabályokat, mint a család, a falusi közösségek, a gazdasági élet. Ehrlich álláspontja, hogy ez utóbbi, az „élő jog” irányítja, befolyásolja elsősorban az emberi magatartást. A nemzetközi jogszociológiai társaság (The Law and Society Association) 2004-ben arra tekintettel, hogy a tömegdemokráciákban a társadalom szabályozásának megértésében újra nagy szerepet kapott a jogi pluralizmus, valamint az élő jog kutatása, Eugen Ehrlichnek szentelte éves találkozóját (Hertogh 2009). Eugen Ehrlich munkásságának részletesebb értékelése: Barta–Ganner–Voithofer 2013.

³ Ehrlich 1913: 375. „Der Beselersche Gedanke wurde weitab von seiner Heimat verwirklicht von einem Schüler Savignys, dem Kroaten Bogisic, und einem anderen Kenner der Werke Savignys, dem Spanier Costa. Beide suchen sich die Wissenschaft des Volksrechts zu verschaffen nicht durch Feststellung von Rechtssätzen, sondern durch Untersuchung der Rechtsverhältnisse und Rechtseinrichtungen. Bogisic hat für seine Zwecke einen umfangreichen, mehr als 800 Fragen umfassenden Fragebogen entworfen und hat die Antworten, die ihm von allen von Südslawen bewohnten Gegenden zukamen, seinem Werke (Zbornik sadasnih pravnih obicaja juznih Slovena) zugrunde gelegt, während Costa sich durch unmittelbare persönliche Anschauung der von ihm beschriebenen Rechtsverhältnisse und Rechtseinrichtungen

együttal határozottan elutasítja azokat a „Bécsben elhangzott vádakot”, hogy ő direkt hallgat Bogišić munkásságáról, és számba veszi, milyen gyakran hivatkozott műveire. Hogy miben volt első Eugen Erlich, és miben „utánozhatatlan” Valtasar Bogišić élő jogszokások gyűjtését célzó programja, s hogy kapcsolódik mindehhez a spanyol Costa – Nagy Janka Teodóra és Matla Gabriella munkája révén a magyar szakirodalomban is ismert – életműve,⁴ azért érdemes részletesen megvizsgálni, mert ez a mai napig meghatározza, hogy miként alakul a jogszociológia és a jogszokásgyűjtés (a népi jogélet-kutatás) kapcsolata.

Jelen cikkben nem vállalkozhatunk Tagányi széles spektrumú nemzetközi kutatástörténeti áttekintésében feldolgozott tudományos kezdeményezések utóéletének teljeskörű feltárására; így jórészt csupán a bevezetőben kiemelt szerzők megvalósult jogszokásgyűjtő programjának tanulságainak számbavételére, tudományformáló szerepének ismertetésére szorítkozhatunk. Az elsőbbségi vita egyes elemeinek, valamint Ehrlich, Bogišić és Costa munkásságának vázlatos egybevetését az indokolja, hogy egyetértünk Takács Péter azon felvetésével, mely szerint hazánkban a „szabadjogi mozgalom közvetett hatása a jogi népszokások összegyűjtése”.⁵ Takács Péter *A szabadjogi mozgalom jelentősége a jogszociológiában és a jogelméletben* című munkájában Tagányi Károly és Tárkány Szücs Ernő munkásságát emeli ki, mint „akik ha nem is osztották a szabadjogászat elméleti programját, megvalósították a programból következő gyakorlati elemek egyikét, a még élő magyar jogi népszokások összegyűjtését”.⁶ Takács Tárkány Szücs Ernő *Magyar jogi népszokások* című monográfiája kapcsán így fogalmaz: „persze nem szabadjogi elméletet alkotott, hanem a néprajztudomány egyik feladatát teljesítette; a szabadjogi mozgalom által elterjesztett gondolati előfeltételek nélkül azonban ez aligha sikerülhetett volna neki”.⁷

Baltasar Bogišić, az európai jogi néprajz megalapítója

Baltasar (Baldo, Valtazar) Bogišić (1834–1908) minden kétséget kizárólag a népi jogéletkutatás európai úttörője.⁸ Bogišić munkásságát a korabeli magyar tudományos közvélemény élénk figyelemmel kísérte.⁹ Így nem csoda, hogy a jogszokások gyűjtésére irányuló programja is hamarosan meghallgatásra talált. Bogišić valóban újszerű kezdeményezése iránti érdeklődés első nyomait Magyarországon az 1880-as évektől két történész, Thallóczy Lajos (1857–1916) és Tagányi Károly (1858–1924) levelezésében találjuk.¹⁰ Bogišić kutatásaiban a német történeti jogi iskola (mindenekelőtt

die Grundlage für sein zweibändiges Werk: Derecho consuetudinario y economia popular en España geschaffen hatte. Der zweite Band enthält übrigens auch fremde Arbeiten. Nach der Methode von Bogisic ist das Werk von Bobcev über bulgarisches Gewohnheitsrecht verfaßt: Sbornik na blgarski juriditski obitschai.“

⁴ Nagy–Matla 2022: 257–278, 2021: 52–60; Nagy 2022: 45–60; Matla 2018: 261–270, 2021: 331–342.

⁵ Takács 2017: 17.

⁶ Takács 2017: 8. A magyar gyűjtések kutatástörténetéről és forrásairól: Bognár 2016; Nagy 2017, 2018: 261–264.

⁷ Takács 2017: 18. Tárkány Szücs Ernő munkásságáról bővebben lásd: *Acta Ethnographica Hungarica* 67:1. (2022) 1–152; Nagy–Bognár (Hg.) 2021.

⁸ Az életrajzi adatok forrása: Breneselović 2011; Đivanović 1987; Zimmermann 1962.

⁹ Bogišić könyveit szakfolyóiratokban ismertették, forrásközleményeire rendszeresen hivatkoztak.

¹⁰ Bognár 2011: 165–182; 2012: 333–352.

Friedrich Carl von Savigny) és az angol történeti iskola (historical school), jelesül Sir Henry James Sumner Maine eredményeit egyesítette.¹¹ Levelezésben állt a jogi néprajz/jogi etnológia korszakának jeles képviselőivel, a teljesség igénye nélkül, Maine mellett Josef Kohlerrel, a francia Paul Sébillot-tal és Fridrich Kraussal.¹²

Bogišić a témában írt első tanulmánya a zágrábi Književnikben jelent meg 1866-ban *O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih običajja kod Slovena* címmel.¹³ Ebben a német történeti jogi iskola eredményeit felhasználva fejtette ki álláspontját a jogszokások gyűjtésének szükségességéről. Egy évvel később, 1867-ben az akadémia kiadványaként jelent meg *Pravni običaji u Slavenu* című könyve.¹⁴ Ezzel egyidejűleg ki nyomtatták Bogišić 352 pontból álló, a nép közt élő jogszokások összegyűjtését szolgáló kérdőívét, mely két részből állt: az első, magánjogi részében 78 kérdés vonatkozott a család- és öröklési jogra – ezek jó része a házközösség intézményének minél pontosabb megismerését szolgálta –, 29 a dologi-, 32 a kötelmi jogra. A kérdőív második, közjogi részében kaptak helyet a közigazgatásra, a polgári és büntető eljárásokra, illetőleg a büntetőjogra vonatkozó kérdések. Bogišić néprajzi gyűjtőprogramjával a fellelhető történeti forrásokat, tudományos feldolgozásokat kívánta kiegészíteni. Nagyszabású gyűjtése eredményeit 1874-ben tette közzé (*Zbornik sadašnjih pravnih običajja u južnih Slovena: Građa u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskoga Juga*).¹⁵ Ez volt az első, és egyben az utolsó – Bogišić életében megjelent – forrásközlés a kérdőív alapján gyűjtött szláv jogszokásokról.¹⁶ Nemcsak tervezett sorozatának – (*Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium*) – csonkán maradását élte meg kudarcként, a beérkezett anyagot is egyenetlennek értékelte – a Monarchiához tartozó, hatékonyabb adminisztrációval rendelkező területeken a gyűjtés jóval sikeresebb volt, mint például a bolgár és a török részeken, ezért újabb felméréseket tartott szükségesnek.¹⁷

Bogišić nagy hangsúlyt fektetett az írott jogi emlékek gyűjtésére is. Tervbe vette, hogy összeállítja az önálló szláv államok jogi emlékeinek gyűjteményét (1872).¹⁸ Ez az álma azonban nem valósult meg, ugyanakkor számos forrást közzétett, melyek közül feltétlen említést érdemel az 1272. évi dubrovniki statútum,¹⁹ illetve a Thallóczy Lajos által magyar nyelven kiadott Knin és Nona közötti terület jogi szokásainak teljes

¹¹ Maine-re, az angol történeti iskola megalapítójára Savigny munkássága nagy hatást gyakorolt. Maine 1861-ben megjelent *Az ősi jog összefüggése a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel* című műve korszakhatár a jogi etnológia történetében. Maine álláspontja, hogy a jogi etnológia és a jogösszehasonlítás nem csupán a jogtörténet illusztrációját szolgálja; a „comparativ jurisprudence” sokkal inkább a helyes törvényalkotás és a jogfejlesztés hatékony eszköze. Hamza 2006: 434–439. Részletesebben: Čepulo 2010: 71–116.

¹² Mosin 1954: 16–40.

¹³ Bogišić 1866.

¹⁴ Bogišić 1867.

¹⁵ Bogišić 1874.

¹⁶ Posztumusz forráskiadvány: Bogišić 1984.

¹⁷ Zimmermann 1962: 238.

¹⁸ Niederhauser 1995: 329.

¹⁹ Bogišić–Jireček 1904.

szövege.²⁰ Bogišić 1873 és 1888 között – Nikita montenegrói fejedelem felkérését elfogadva – a szokásjogok figyelembe vételével összeállította Montenegro új Polgári Törvénykönyvét (Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu Goru), mely 1893-ban igazságügy-miniszteri bársonyszéket hozott számára.²¹

A montenegrói kódex nagy érdeklődésre tartott számot, azonnal lefordítottak franciára (1892), spanyolra (1893), németre (1893), olaszra (1900), oroszra (1901) és angolra (1892, 1897).²²

Bogišić jogszokásgyűjtő kérdőívével később több európai országban, valamint Oroszországban is (különösen a Kaukázusban) kutatták „a nép közt élő jogi szokásokat”.²³ A gyűjtés – ahogy erről magyarul elsőként Tagányi Károly is beszámolt – magyar területeket is érintett, a Bánság és Bács megye csajkás kerületének szláv lakosai jogszokásaira is kiterjedt a felmérés.²⁴ Ezek feldolgozására mielőbb szükséges sort keríteni.

Niederhauser Emil *A történetírás története Kelet-Európában* című munkájában felhívja a figyelmet arra, hogy későbbi korok – mindenekelőtt az 1950-es évek – bírálói túlzottnak tartották Bogišić hagyománytisztelőt, s „romantikus” történeti jogi iskolához való ragaszkodását: megítélésük szerint Bogišić szlavofil: Savigny „germán érületét szláv hévvel helyettesítette”.²⁵ Mára ez az álláspont teljességgel átértékelődött: Bogišić azon kevés tudós egyike, aki, bár életművének nagyobb része nem világnyelven jelent meg, mégis Európa-szerte általánosan ismert és elismert.

Baltazar Bogišić jogszokásgyűjtő programja célkitűzésében és struktúrájában mintául szolgált Tagányi Károly számára. Jegyzetei tanúsága szerint Tagányi Bogišić munkájából indult ki, ezt formálta át a nemzetközi szakirodalom alapján, és erre fűzte fel saját anyaggyűjtését is. A Pécsre került Tagányi-könyvtár Bogišić kötete bejelölései, bejegyzései alapján Tagányi Károly a kutatástörténeti és a család- és öröklési jogi fejezeteiben is Bogišić elemzéséből indult ki.²⁶

²⁰ „Bogišić a raguzai ferencesek kéziratárából kiadta az olasz összeírás teljes szövegét 1867-ben, a zágrábi akadémia Rad-jában” (Tagányi 1919: 2.). Thallóczy Lajos szintén nagyra értékelte az írott jogi emlékeket, mindenekelőtt a státutumok forrásértékét: „Tömerdek kiadatlan becses anyag van még, kivált a szigetekre vonatkozólag a zárai helytartótanácsi levéltárban, és nemzedékekre vár még az a munka, mely a raguzai tribunális levéltár több ezer kötetre menő gyűjteményében lappang. [...] Arról a nagy kincsről, amely a mi levéltárainkban is a régi szlavóniai szokásjogra vonatkozik, csak Csánki Dezso t. barátom és mi tudunk.” (Thallóczy 1896: 151.)

²¹ Luković 2008: 175–188; 2009.

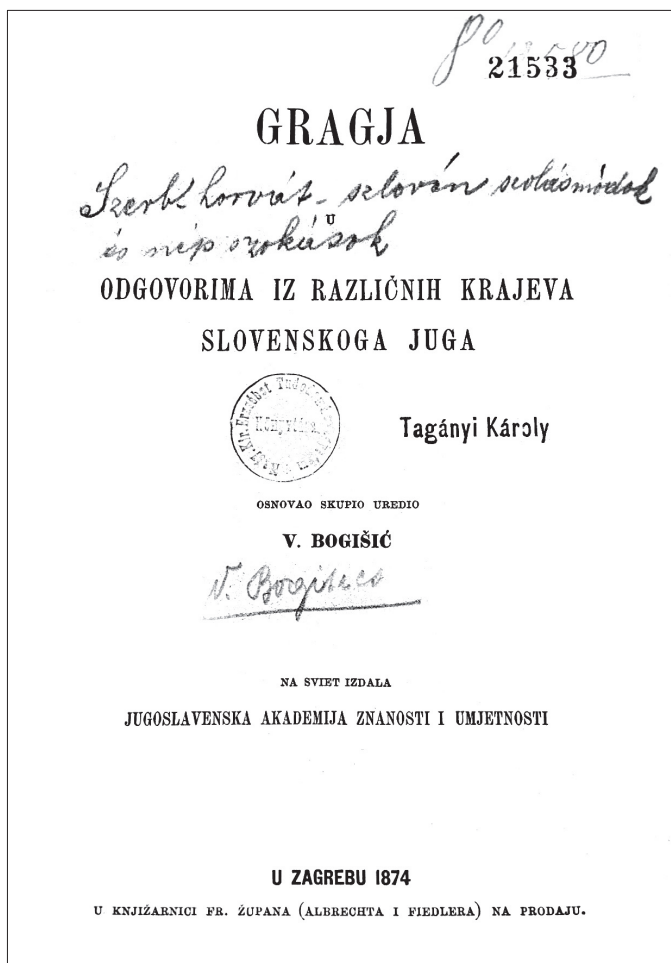
²² Petit 1998: 212.

²³ Nagy 2020, 2021.

²⁴ Tagányi 1919: 9.

²⁵ Niederhauser 1995: 329.

²⁶ Szeberényi Gábor négy tanulmányban mutatta be a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülésének körülményeit és jelentőségét. (Szeberényi: 2014a: 453–472, 2014b: 117–137; 2015: 84–102; 2016: 92–107.) Ugyanő hívja fel a figyelmet a Tagányi bejegyzéseinek (margináliák) tudománytörténeti jelentőségére. A Bogišić kötetben mindössze egy terjedelmesebb bejegyzés szerepel, amiben Tagányi Paikertre hivatkozva óvatosságra int Bogišić adataival kapcsolatban. LXI. oldal Pitanja „Nagy elővigyázattal használandó Paiker szerint (Zeitschrift für Soc und Wirtschaftsgeschichte 1899. VII. évfolyam 298/9 lapon a 2. részben példa a 335 lapon Herczegovináról közöltek hihetetlen abszurd dolgok a 139ik kérdésre adott feleletben.” Valószínűsíthetően Paikert J. Peisker: *Die serbische Zadruga*

1. kép: Bogišić könyve Tagányi könyvtárából
(Forrás: PTE EGTK Történelmi Gyűjtemények Osztálya, jelzet: 21533)

Tagányi, ahogy Bogišić, a történelmi források kiegészítését várta a jogszokásgyűjtő programtól. Címében, az élő jogszokások (sadašnjih pravnih običaja) struktúrájában, s gyakran fogalomhasználatában is hasonló a két könyv. Tagányié több mint négy évtizeddel később azonban a legfrissebb eredményeket is figyelembe vette, köztük Bogišić kérdőívvel a Kaukázusban gyűjtött anyagokat.

című cikkére utalt (Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte 7. Bd., H. 2 (1900), 211–326). Ennek 298. és 299. oldalán a 2. lábjegyzetben Peisker valóban úgy fogalmaz, hogy Montenegróról két szakértő számolt be „indokolatlanul általánosítva”, s közülük „Luka Vukalović néha teljesen hihetetlen, sőt abszurd dolgokról is beszámol, mint pl. a kérdőív 139. kérdése”.

*Nagy előnyüggyel használható
Pécsi körzeti bíróság, Soc. u. Wirtshaus, 1897. VII. 24.
298/9. lapon a 2. jében) pélt a 335. lapon Helyi határozat
Közlönyek hivatásból abonyi dolgok a 139. ill. 141. oldal
a 204. feleletben*

PITANJA
na koja se u ovoj knjizi odgovara.

PRIVATNO PRAVO (IUS PRIVATUM).

I. OBITELJ (FAMILIA).

a) Obitelj šira (zadruga) u opće. Strana

1. Je li u vašemu mjestu ili okolici običaj da ljudi žive u obitelji sastavljenoj iz više užijeh familija (t. j. više braće ili drugih rođjaka sa svojim ženama i djecom) ili naprotiv, da svaki oženjeni čovjek napose žive i sam svojom ekonomijom upravlja?	1
2. Zove li se ta šira familija zadruga a. uža inokostina, ili se samo govori u opće za kuću, koja ima mnogo seljaka, da je zadruga, a ob onoj gdje ih je malo da je inokosna, bez obzira na to da li su to sve djeca još živa oca ili ne? Ima li uz ta imena ili mjesto njih i drugih imena u vašoj okolici?	6
3. Koliko je obično glavà u zadrugi, i koliko ih od prilike u najvećoj zadrugi biva?	10
4. Ima li tako velikijeh zadruga, da bi cijelo selo ili općinu sadržavale i kako se nazivju ta sela: da li prezimenom zadruga kako li?	11
5. Kakva su obična imena (prezimana) pojedinih zadruga i koliko familija jednoga istoga prezimena ima u selu?	14
6. Jesu li svi zadrugari svoji po krvi ili ne, i u kome razmjerju i odnosaju stoji te dvije vrsti jedna prema drugoj?	16
7. Dogodi li se kadgod da sasvim tuđi ljudi među se sastave zadrugu?	20
8. Što je postojani imetak cijele zadruga, da li su među nepokretninama: livade, njive, vinogradi, pašnjaci, šume itd. ili i kuće i mlinci itd. i kako se zove taj imetak da li stožer, korjenika, kako li?	21
9. Misle li zadrugari, da je taj stežer njihova neograničena svojina, pa da ga mogu prodati i njime raspoložiti kako i ljetinom i drugim plodovima; — ili drže da im taj stežer treba neokrnjem sačuvati i prodati nasljednicima u zadrugi, kako ga i njima predaše njihovi stariji?	24
10. Koje pokretne stvari pripadaju k stežeru: da li ratarske sprave, orugje, pokućstvo, stoka, uljanik ili čelinjak itd? a koje k stvarima prodatim: da li sami zemaljski i životinjski plodovi ili i još što i kako se nazivlje ta vrsta prodatih stvari?	26
11. U kojim se slučajevima ipak može prodati nešto što k stežeru pripada? Ko valja na to da privoli i kako to biva?	28
12. Valja li da je domaćin oženjen, ili može i neoženjeni biti domaćinom, da li samo stariji čovjek ili može biti i mlađi?	29
13. Može li ženska biti domaćinom (glavom kuće) i u kojim slučajevima to biva?	32

2. kép: Tagányi bejegyzése Bogišić könyvének LXI. oldalán
(Forrás: PTE ETKK Történeti Gyűjtemények Osztálya, jelzet: 21533)

Eugen Ehrlich és Baltasar Bogišić

Manfred Rehbinder német jogtudós Valtazar Bogišić *in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich* című cikkében vállalkozott arra, hogy feltárja a bevezetésben említett elsőbbségi vita körülményeit.²⁷ Ehrlichet idézi, aki visszautasítja, hogy el akarta hallgatni Bogišić munkásságát, hisz már 1909-ben megjelentetett jogtörténeti előadásában²⁸ is hivatkozott Bogišić két művére. Ehrlich Bogišić 1874-ben megjelent munkája kapcsán így fogalmazott: Bogišić, „az egyik legnagyobb jogász”, aki dalmátként

²⁷ Rehbinder 2013: 37–43.

²⁸ Ehrlich 1909.

tisztában volt azzal a szakadékkal, amely hazájában az írott jog és a között a jog között tátongott, amely szerint az emberek valóban élnek.²⁹ Ehrlich Bogišić gyűjtésének bevezetőjét is lefordította és úgy kommentálta, hogy Bogišić a zadruga intézményének bemutatása során világossá tette, hogy az Osztrák Polgári Törvénykönyv (OPTK), különösen annak a családjoggal és az öröklési joggal foglalkozó főbb szakaszai nem érvényesültek és nem is érvényesülhetnek, mivel „a bírák a körülmények miatt kénytelenek voltak a törvényi rendelkezéseket figyelmen kívül hagyni, a parasztok pedig azokat kijátszani és azokkal ellentétesen cselekedni”. Ehrlich sarkosan fogalmaz az OPTK szokásjogi rendelkezéseivel kapcsolatban, mely szerint a szokásjog csak akkor érvényes, ha azt a törvény kifejezetten elismeri; ez esetben – így Ehrlich – „a jövő évszázadok jogtörténésének azt kellene rögzítenie, hogy nincs ilyen jogilag elismert szokás, a polgári törvénykönyvben foglalt jogot úgy kellene ábrázolnia, mint ami korunkban is érvényes Dalmáciában, annak ellenére, hogy az csak papíron létezett a dalmát paraszt számára. A kérdés az, hogy nem lenne-e jobb és hasznosabb, ha egyáltalán nem lenne jogtörténetünk, mintha lenne egy ilyen jellegű.”³⁰

Rehbinder egyértelművé teszi, hogy nem állíthatjuk azt, hogy Ehrlich hallgatott volna Bogišić munkásságáról, hisz 1911-ben a nagy tekintélyű Schmollerschen Jahrbuchban és a Juristische Blätterben megjelent esszéiben, valamint 1913-as *Grundlegung...* című művében is felhívta a figyelmet Bogišić kutatásaira. Ehrlich ezekben a munkáiban határozottan visszautasította a plágium vádját is, sőt kihangsúlyozza, hogy „azt se vallhatom be, hogy szociológiai munkám alap gondolatát neki köszönhetem.”³¹ Magyarozatként hozzáfűzi, hogy Bogišić művei általában hozzáférhetetlenek a nyugat-európai közönség számára már csak a nyelv miatt is. A kettejük kutatása közötti különbségeket hangsúlyozva Ehrlich úgy fogalmaz, hogy „Bogišić kérdőíve a jogi eszmék és az azokon alapuló elmaradott társadalmi rend megértésének remekműve”, ugyanakkor „általános gondolatokat” hiába keresnénk a munkájában. Ez utóbbi alatt Ehrlich elmélet nélküliséget, illetve új szempontú adatelemzést értett. Sőt, egyenesen szűklátókörűséggel vádolja Bogišić-et: „az eredeti társadalom sajátos intézményeire korlátozódik, a legkevésbé sem érdeklik a magasabb erkölcs, a gazdagabb élet, a modern közélet feltételei”.³² Ehrlich szerint ő maga túllépett Bogišić-on. Rehbinder ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy Ehrlich Hans Kelsennel az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitikban a jogszociológia, mint tudomány jellegéről folytatott vitában ismét elismerte Bogišić jelentőségét, sőt azt hangsúlyozta, hogy „ő írta az egyetlen olyan törvénykönyvet, amely teljes mértékben megfelel Savigny jogalkotással szemben támasztott követelményeinek”, s úgy jellemezte, hogy ez a munka „nem szorítkozik kizárólag a történeti megértésre”. Rehbinder szerint ezzel Ehrlich megcáfolja azt a korábbi állítását, hogy Bogišić nem koncentrált eléggé a jogi fogalmakra és csupán az elmaradott társadalomra jellemző jogintézményekre szorítkozott.³³

²⁹ Rehbinder 2013: 37–43

³⁰ Rehbinder 2013: 38.

³¹ Ehrlich 1913: 392.

³² Ehrlich 1913: 392.

³³ Rehbinder 2013: 40–41.

Lényeges kérdés a jogszociológia és a népi jogéletkutatás kapcsolatában, hogy értelmezhető-e úgy a jogszociológia (Ehrlich munkássága), mint amely túllép / meghaladja a Bogišić által végzett felméréseket, s vajon Bogišić a jog etnikai és történeti sajátosságait keresve valóban szem előtt tévesztette-e, hogy „egy modern jog csíráit is meg lehetett volna találni”, s munkája sem az elméletalkotást sem a modern kodifikációt nem szolgálta.

Rehbinder a választ a fenti kérdésekre Werner G. Zimmermann 1962-es, Bogišićről szóló monográfiájában találja meg. Zimmermann is ellentmondást észlel Ehrlich azon állításával szemben, miszerint Bogišić a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatta a „modern” jog intézményei iránt; és Zimmermann szerint az sem helytálló, hogy „hiába keresnénk általános eszméket” Bogišić munkásságában.³⁴ Ehrlich téves megítélésnek oka egyértelmű Zimmermann számára: Erlich nem ismeri eléggé Bogišić munkásságát. Zimmermann idézi Rehbinder: „A történelmi oldal sokkal kevésbé foglalkoztatta Bogišićot, mint a szociológiai, a múlt kevésbé, mint a jelen, és az általános elméletek sokkal kevésbé vonzották, mint az, ami konkrétan megfigyelhető volt, ami törvényhozási és szociálpolitikai következményeket követelt.”³⁵ A Bogišić-féle jogszokásgyűjtő program tehát a kezdetektől (jog)szociológián alapult és hangsúlyozottan jelentek meg benne szociálpolitikai problémák.

Reihmann összegzése szerint Ehrlich tévedett abban, hogy Bogišić történelmi érdeklődése és „a jogirodalom haldokló maradványai iránti elkötelezettsége” mellett figyelmen kívül hagyta az „új jog csíráit”. A 2011-ben megjelent Bogišić emlékkötetre, mint a „jogtudományok klasszikusának” szánt jóvátételre tekint, mely egyúttal „visszatérés a kulturális örökségünkhöz”.³⁶

Az élő jogszokások (kodifikációs célú) gyűjtése a kezdetektől túlmutatott tehát a történeti érdeklődésen. A szociálpolitikai szempontokat fókuszba helyezve próbálta közelíteni a „fent és a lent”, az állami szabályozás és a hétköznapi megélt jogát, miközben nagy hangsúlyt helyezett a kutatómódszertani kérdések tisztázására, és arra, hogy hosszútávon biztosítsa a tudományterület fennmaradását. Nem volt ez másképp a spanyol Costa esetében sem.

Bogišić és Costa

A másik, Ehrlich által Savigny ismerőjeként említett jogtudós: Joaquín Costa (1846–1911). Az 1895-ben akadémikusnak választott Costa a 19. századi spanyol tartományok szokásjogban és jogszokásokban megjelenő helyi jogait – Savigny-hez hasonlóan – a néplélek tükröződésének tekintette, mely védendő és a jogalkotásban érvényre juttatandó érték.³⁷ (Ugyanakkor Matla Gabriella idézi Jesús Delgado véleményét, miszerint Costa közelebb áll a modern jogszociológia egyik alapítójának tekintett Eugen Erlich munkásságához mint Savignyéhez.³⁸)

³⁴ Rehbinder 2013: 41.

³⁵ Rehbinder 2013: 42. idézi Zimmermann 1962: 335.

³⁶ Breneselović 2011. A kötetben több tanulmány érinti Bogišić munkájának jogszociológiai vonatkozásait: pl. Marjanović 2011: 141–148; Meder 2011: 517–538.

³⁷ Matla 2021: 332–333.

³⁸ Matla 2021: 332.

Costa személyesen gyűjtötte anyagát. Fontos volt számára a jogszokások beágyazottságának vizsgálata: hitelességre törekedve kikérdezte a helyi lakosokat szokásaikról, életmódjukról, a régi hagyományokról is. Mint fogalmazott: „a népi kultúra forrásából kell inni... az élő tényeket összegyűjteni”.³⁹ Costa több mint félszáz etnográfiai-antropológiai jellegű cikket publikált a szokás, a vallás, a folklór és a mitológia témakörében.⁴⁰

Costa határozottan fellépett a földbirtokos oligarchák és a korrupt politikai rendszer ellen, politikai törekvéseiben mindvégig kiállt a nép gazdasági és társadalmi helyzetének javítása mellett – ezzel éles társadalomkritikát fogalmazott meg.⁴¹ A társadalomkritika és a politikai aktivitás – elegendő itt talán Savigny és Bogišić politikai szerepvállalására utalnunk – szintén velejárója a kodifikációs igénnyel folytatott jogszokásgyűjtéseknek.

Nagy Janka Teodóra és Matla Gabriella a spanyol jogszokáskutatásról adott értő áttekintései a jogszokáskutatás számos sajátosságára rávilágítanak. Nagy Janka Costa munkássága kapcsán azt emeli ki, hogy abban a dogmatikai szemlélet dominál⁴², amely „közvetlen visszacsatolást ad korának aktuális társadalmi és gazdasági kérdéseire. Costa szerepvállalása a spanyol társadalomban azonban szükségszerűen jóval szélesebb volt. Az általa gyűjtött aragón jogszokások kiváló alapot jelentettek jog-, gazdaság- és társadalom-politikai célkitűzései körülhatárolásához. Globális világgéppel rendelkező pedagógus, jogász, filozófus, közgazdász, író, az agrárium jó ismerője volt, aki megtapasztalta, megismerte, leírta és értelmezte kutatása tárgyát, sőt széles társadalompolitikai célkitűzései megvalósítása eszközének és argumentumának is tekintette a szokásjogot, amely a modernizáció szükségességét is jól érzékelteti.”⁴³ Szintén Nagy Janka az, aki Costa és Tagányi munkásságát párhuzamba állítva a földközösség kutatásának európai jogi etnológiai beágyazottságát, módszertani hasonlóságát és szociális dimenzióját egyaránt kiemeli.⁴⁴ Costa a jogon keresztül értelmezte a spanyol társadalom problémáit, holisztikus nézőpontja alapján – hasonlóan Tagányihoz – a spanyol társadalomtudományok egyes ágainak (pl. antropológia, közgazdaságtan, szociológia) előfutára és társalapítója lett; munkássága révén „a spanyol jogszokáskutatás a mai napig élő és gyakorolt kutatási területté” vált.⁴⁵

Bogišić és Costa munkásságának egybevetéséről – utalva Ehrlich megjegyzésére – Carlos Petit Calvo közölt tanulmányt 2020-ban a *História do Direito* hasábjain: „Madrid és Cetinje, a balkáni állam kis fővárosa között, ha komolyan vesszük Ehrlichet, van egy szilárd kapocs”.⁴⁶ Petit Calvo szerint Bogišić, „a német történeti iskola kései örököse” jogszokásgyűjteményét az Emil Durkheim által kanonizálni kívánt szociológiai módszer alapján állította össze, így az „teljes mértékben megfelelt a pozitivistá tudásmodell követelményeinek”; Montenegró Bogišić által összeállított törvénykönyvét egyenesen „a szociológus kódexeként” említi. Petit Calvo szerint azzal, hogy Bogišić a

³⁹ Matla Gabriella fordítása (Matla 2022: 50).

⁴⁰ Matla 2022: 50.

⁴¹ Matla 2022: 49.

⁴² Nagy 2022: 52–53.

⁴³ Matla 2022: 52.

⁴⁴ Nagy 2022: 46.

⁴⁵ Matla 2021: 338; Nagy–Matla 2022: 277–278.

⁴⁶ Petit 2020: 134.

zadrugát „kollektív jogalanyként” beépítette Montenegró törvénykönyvébe szembe ment a korszak individualista jogszemléletével, melyet a frissen elfogadott, számos kritikát kiváltó spanyol polgári törvénykönyv is képviselt, s melyet Costa úgy jellem zett, hogy az „rosszul igazodik jogi szokásaink valóságához”.⁴⁷

Joaquín Costa egy pályázati rendszerrel stabilizálta a jogszokásgyűjtések hátterét, mely a későbbiekben az intézményesülés alapja is lett. Costa maga szövegezte a pályadíjak kiírását, melyet Petit Calvo hosszasan idéz: „minden egyes szokást a lehető legkörültekintőbben kell leírni, minden részletre kiterjedően, nem elszigetelten, hanem környezetében, egy organizmushoz kapcsolódóan... amelyek kialakulását vagy születését meghatározták, és ha lehetséges, rámutasson a járásokra vagy faluról falura mutató eltérésekre, valamint arra, hogy ezek milyen okból és miért következ nek be”.⁴⁸ A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése egy tudománytörténeti siker történet, ahol egy jól kidolgozott publikációs pályázati rendszerből szerves fejlődés eredményeként fenttartható intézményrendszer jön létre, egyúttal a jogszokáskutatás a spanyol közgondolkodás és a nemzeti identitás fontos építőkövévé vált.⁴⁹

Záró gondolatok

Tagányi Károly a spanyol kutatásról, mint pozitív kivételről írt „a saját népüknél élő jogszokásokat alig gyűjtő nyugati nemzetek” között, külön is nevesítve Costa aragóniai gyűjtéseit és a földközösségekre vonatkozóan megjelent munkáját.⁵⁰ Ez a különbségtétel jelentős, hisz maga Tagányi is alapvetően a két kutatási tradíció, a Bogišić féle „élő jogszokások gyűjtése”, és a Joseph Kohler munkássága nyomán kiteljesedett, a gyarmati adminisztráció céljait szem előtt tartó ún. „Fragebogen projekt” alapján kezdett hozzá a „kérdőpontok” megfogalmazásához.⁵¹ Tagányi munkájának értékét

⁴⁷ Petit 2020: 136.

⁴⁸ Petit 2020: 138.

⁴⁹ Nagy 2022: 51.

⁵⁰ Tagányi 1919: 52; Nagy 2022: 50. Tagányi így összegezte a spanyol gyűjtéseket: „A nyugati nemzetek, a saját népüknél élő jogszokásokat úgy látszik alig gyűjtik, talán csak a spanyolt kivéve, a hol legújában négy, gyűjtésen alapuló munkáról (Z. Costa. Costumbres juridico-economicas de alto Aragon. 1884. Derecho consuetudinario de alto Aragon. 1886. továbbá Derecho consuetudinario y economía popular de España. Barcelona, 1902. I., II. és Altamira y Crevea Derecho consuetudinario y economia popular de la provincia de Alieante. Madrid, 1905.) van tudomásunk.” (Tagányi 1919: 11)

⁵¹ Tagányi aprólékos munkával fordította le a Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (ZfvRw) különböző számaiban megjelent kérdéssorokat, majd a hazai viszonyok szempontjából lényegesnek ítélt kérdések hátterét egy-egy rövid, de rendkívül tartalmas összehasonlító jogtörténeti, nyelvészeti tanulmánnyal világította meg. A német jogi etnológia történetében különösen jelentős a ZfvRw 1878-as elindítása. Az alapítók célja az volt, hogy a lehető legtöbb nép jogéletének ismert tényeit hozzáférhetővé tegyék az összehasonlító jogtudomány számára. Az új folyóirat jelentősége, hogy az etnológiai jogtudomány számára fórumot teremtett, felhívásaival gyűjtésre inspirált. A folyóirat harmadik évfolyamától kezdve kapcsolódott be a szerkesztői munkába Joseph Kohler (1849–1919). Kohler az összehasonlító jogtudomány művelését szigorúan empirikus alapon tettelezte; a jogi etnológiát az összehasonlító jogtudomány részének tekintette. Kohler 1893-ban készítette el kérdőívét a Német Gyarmatosító Társaság számára. A kérdőívet a gyarmati adminisztráció minden német gyarmatra elküldte. A kérdőíves lekérdezés úgy jelent meg ebben az időben, mint az egyetlen elérhető, praktikus kutatási módszer, mely viszonylag gyors eredményeket produkál, és általa a kolóniák népességének nagy része elérhető. Mai szemmel nézve természetesen számos problémája volt ennek a módszernek. Rüdiger

nemcsak az adja, hogy az amúgy is rendkívül terjedelmes kérdéssorokat a hazai viszonyokra való alkalmazás során további részletkérdésekkel egészítette ki, hanem az is, hogy a hozzájuk fűzött példasorokban – már a családjog és öröklési jog körét felölelő első füzetben is – összehasonlító történeti módszerrel a magyar jogélet több, korábban félreértett vagy vitás jelenségét megmagyarázta. Tagányi nemzetközi kapcsolatait, tudományos gondolkodásának forrásait az – itt említettekén túl is – könnyen beazonosíthatók, hiszen a magyar jogszokásokat a családjog és az öröklési jog vonatkozásában tárgyaló könyve nagyon pontos lábjegyzeteket tartalmaz. Ezekből is látszik, hogy a Tagányi-féle jogszokásgyűjtés egyáltalán nem elszigetelt jelenség volt.

Az európai kutatások közül azonban kiemelkedik két bástya: „Madrid és Cetinje”: a spanyol Costának sikerül az intézményesítés, Bogišić-nak pedig a kodifikáció. A jogszokáskutatás módszertanát – tekintettel az akkor formálódó szociológia módszertanára – ők ketten dolgozták ki: ez a nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tevő, az adatgyűjtést és a téma behatárolását is szolgáló kérdőíves kutatás. Azokban a „szerencsés” esetekben, amikor megtörténhetett az elkészült kérdőívek lekérdezése, relatíve nagy adatmennyiség áll rendelkezésre a helyi jogrendszerekről, melyek mára pótolhatatlan értékkel bírnak. A kutatások szociológiához kötöttségét jelzi továbbá, hogy a párizsi Nemzetközi Szociológiai Intézetnek (Institut International de Sociologie) Costa 1898-tól tagja, Bogišić pedig 1902-ben elnöke lett.⁵²

Összességében megállapíthatjuk, hogy a XIX. századi népi jogszokás gyűjtéseknek ma új reneszánsza van.⁵³ Különösen azokon a területeken, ahol a „hazai” értsd nem gyarmati jogszokások kutatása valósult meg. Ebbe a tudományos diskurzusba illeszkedik a Tagányi-hagyaték feltárása is.

Schott szerint talán a legnagyobb hiányossága az volt, hogy a kérdőív európai jogászok asztalán készült. Az európai jog kategóriáit használva a kérdőíveket összeállítók kevés érzéket tanúsítottak arra, hogy a bennszülöttek jogi gyakorlatát és fogalmait alkalmazzák. A „Fragebogen projekt” eredményeinek publikálását az első világháború kitérőse megakadályozta; Josef Kohler közvetlenül a háború után meghalt. A háborús vereség a német gyarmati rendszer összeomlását eredményezte, ezért „a bennszülöttek joga” iránti érdeklődés jelentőségét veszítette.

⁵² International Institute of Sociology (<http://www.iisoc.org>). A jogszokásgyűjtők közül a későbbiekben elnökséget vállalt még az intézetben: Maksim Kovalevsky és René Maunier.

⁵³ Foblets–Goodale–Sapignoli–Zenker (ed.) 2022.

Irodalomjegyzék

BADÓ Attila

- 2005 Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretettelébbak egyike. Loss Sándor emlékkönyv.* 137–150. Debrecen: DE Állam- és Jogtudományi Kar.

BARTA, Heinz – GANNER, Michael – VOITHOFER, Caroline (Hg.)

- 2013 *Zu Eugen Ehrlichs 150. Geburtstag und 90. Todestag.* (Innsbrucker Beiträge zur Rechtstatsachenforschung 5) Innsbruck: Innsbruck University Press.

BOGIŠIĆ, Baltazar

- 1866 O važnosti sakupljanja narodnijeh pravnih obiĉaja kod Slovena. *Književnik* 3. 1–47, 161–241, 408–476.
- 1867 *Pravni obiĉaji u Slovena: privatno pravo.* Zágráb: Dragutina Albrechta.
- 1874 *Zbornik sadašnjih pravnih obiĉaja u južnih Slovena I. Gragja u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskoga Juga.* Zágráb: Tisak Dionička Tiskare.
- 1984 *Pravni obiĉaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji.* Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti.

BOGIŠIĆ, Baltazar – JIREČEK, Konstantin (ed.)

- 1904 *Liber statutorum Civitatis Ragusii.* (Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalum 9) Zagabria: Societas Typographica.

BOGNÁR Szabina

- 2011 Valtasar Bogišić's Programme on Collecting Legal Customs: its Influence within Hungary. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 165–182. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.
- 2012 Baltasar Bogišić jogszokásgyűjtő programjának hatása Magyarországon: Tagányi Károly A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. In Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára.* 333–352. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság.
- 2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

BRENESELOVIĆ, Luka (ed.)

- 2011 *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine.* 165–182. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.

ČEPULO, Dalibor

- 2010 West to East - East to West: Baltazar Bogišić and the English School of Historical and Comparative Jurisprudence. In Pokrovac, Zoran (Hg.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert Studien zur europäischen Rechtsgeschichte.* (Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 248) 71–116. Frankfurt am Main: Klostermann.

ĐIVANOVIĆ, Stane

- 1987 *Baltazar Bogišić (1834–1908).* Cavtat: Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu.

ERLICH, Eugen

- 1909 *Die Rechtsfähigkeit.* Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht.
- 1913 *Grundlegung der Soziologie des Rechts.* München–Leipzig: Duncker & Humblot.

- FOBLETS, Marie-Claire – GOODALE, Mark – SAPIGNOLI, Maria – ZENKER, Olaf (ed.)
 2022 *Oxford Handbook of Law and Anthropology*. Oxford: University Press.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198840534.001.0001>
- HAMZA Gábor
 2006 Sir Henry Maine és az összehasonlító jog. In Hamza Gábor – Nótári Tamás (szerk.): *Mit hoz a múlt? Jog- és kultúrtörténeti tanulmányok I.* 434– 439. Budapest: Korona.
- HERTOGH, Marc (ed.)
 2009 *Living Law: Rediscovering Eugen Ehrlich*. (Oñati International Series in Law and Society) Oxford: Hart Publishing.
- LUKOVIĆ, Miloš
 2008 Valtazar Bogišić and the general property code for the principality of Montenegro: Domestic and foreign associates. *Balkanica* 39. 175–188.
 2009 *Bogišićev Zakonik: priprema i jezičko oblikovanje*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- MARJANOVIĆ, Miloš
 2011 Osnivači sociologije prava: Bogišićev uticaj na Erliha i nastanak sociologije prava. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. 141–148. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.
- MATLA Gabriella
 2018 A spanyol jogszokáskutatás úttörője: Joaquín Costa Martínez. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi interdiszciplináris nemzetközi konferencia Szekszárd, 2017. szeptember 28–29.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 7) 261–270. Szekszárd: PTE KPVK.
 2021 A spanyol jogszokáskutatás intézményesülése: Joaquín Costa öröksége. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 331–342. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTI.
 2022 *A polgári kor gyermekvédelmi szabályozásának előzményei a magyar és a spanyol jogban, különös tekintettel a XIX-XX. századi jogszokáskutatásokra*. [Doktori értekezés]. Pécs: PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája.
- MEDER, Stephan
 2011 Valtazar Bogišić und die Historische Schule. Rechtssoziologische und rechtsethnologische Folgerungen aus Savignys Rechtsquellenlehre. In Breneselović, Luka (ed.): *Spomenica Valtazara Bogišića o stogodišnjici njegove smrti 24. apr. 2008. godine*. 517–538. Beograd–Niš: Službeni glasnik, Institut za uporedno pravo, Pravni fakultet. Univerziteta u Nišu.
- MOSIN, Vladimir
 1954 Izveštaj o radu na Uređenju Bogišićeva Archiva u Cavtatu (katalog rukopisa i naučnog Bogišićeva Archiva). *Ljetopis Jugoslavenske Akademije Knjiga* 59. 16–40.

NAGY Janka Teodóra

- 2017 *A magyar népi jogéletkutatás (1939–1948) története és forrásai.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 6) Szekszárd: PTE KPVK.
- 2018 A jogi népeletkutatás (1939–1948) nemzetközi előzményei, elméleti és módszertani kérdései, eredményei a hazai interdiszciplináris tudományfejlődésben. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *A jogtörténet új forrásai: Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár.* (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 8) 251–316. Szekszárd: PTE KPVK.
- 2020 The influence of V. F. Miller on the research of hungarian jassy customary law (Влияние в.с. Ф. Миллера на исследование венгерского / Ясского обычного права). *Kavkaz-forum* 2. 83–89.
<https://doi.org/10.46698/a8581-7739-0980-g>
- 2021 Europäische rechtliche Volkskunde und ungarische rechtliche Volkskunde. *Volksrechtsforschung (1939–1948). Jegtörténeti Szemle* 19: különszám. 39–47.
- 2022 Új adatok a falusi földközösségek kutatástörténetéhez: Tagányi Károly és a jogi néprajz új eredményei. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 30. 45–60.

NAGY, Janka Teodóra – BOGNÁR, Szabina (Hg.):

- 2021 Tárkány Szücs Ernő: *Rechtsgeschichte und Volksbräuche (Ausgewählte Studien).* Budapest: Gondolat.

NAGY, Janka Teodóra – MATLA, Gabriella

- 2021 The Characteristics of Researching Legal Customs in Spain and Hungary in the Light of the Accomplishments of Joaquín Costa Martínez and Ernő Tárkány Szücs. *Jegtörténeti Szemle* 19: Special issue. 52–60.
- 2022 Las características de la investigación del derecho consuetudinario en España y en Hungría a la luz de la obra de Joaquín Costa y Martínez y Ernő Tárkány Szücs. *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* 44. 257–278.
<https://doi.org/10.4067/s0716-54552022000100257>

NIEDERHAUSER Emil

- 1995 *A történetírás története Kelet-Európában.* Budapest: MTA Történettudományi Intézet.

PEISKER, Jan

- 1900 Die serbische Zadruga. *Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte* 7:2. 211–326.

PETIT, Carlos

- 1998 The Code and the Goats - Western Law in Less-Western Cultural Contexts – On the Code of Property of Montenegro. *Zeitschrift für Neure Rechtsgeschichte* 20. 212–224.
- 2020 Um código de sociólogos? O caso do código da propriedade do Principado do Montenegro. *História do Direito* 1:1. 132–140.
<https://doi.org/10.5380/hd.v1i1.78724>

REHBINDER, Manfred

- 2013 Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich. In Barta, Heinz – Ganner, Michael – Voithofer, Caroline (Hg.): *Zu Eugen Ehrlichs 150. Geburtstag und 90. Todestag.* (Innsbrucker Beiträge zur Rechtstatsachenforschung 5) 37–43. Innsbruck: Innsbruck University Press.

SZEBERÉNYI Gábor

- 2014a A levéltárnok és tanítványa. Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In Csóka-Jaksa Helga – Schmelcz-Pohánka Éva – Szeberényi Gábor (szerk.): *Pedagógia – oktatás – könyvtár: Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 12) 453–472. Pécs: PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont.
- 2014b Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (I. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 1:2. 117–137.
<https://doi.org/10.15170/paaa.2014.01.02.07>
- 2015 Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (II. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 2:2. 84–102.
<https://doi.org/10.15170/paaa.2015.02.02.05>
- 2016 Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején (III. közlemény). *Per Aspera ad Astra. A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei* 3:1. 92–107.
<https://doi.org/10.15170/paaa.2016.03.01.07>

TAGÁNYI Károly

- 1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

TAKÁCS Péter

- 2017 A szabadjogi mozgalom jelentősége a jogszociológiában és a jogelméletben [kézirat].
<https://jet.sze.hu/images/Jogszociol%C3%B3gia/T.%20P.%20A%20SZABAD%20JOGI%20MOZGALOM%20-%20%20.pdf> (2023.12.05)

THALLÓCZY Lajos

- 1896 Horvát szokásjog 1551–1553-ból. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 3. 142–169.

ZIMMERMANN, Werner Gabriel

- 1962 *Valtazar Bogišić 1834–1908. Ein Beitrag zur südslavischen Geistes- und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*. Wiesbaden: Steiner.